

muziekweb

wijzer

Het ontstaan van de opera

Werd lang geleden de tekst van Griekse tragedies gesproken of gezongen? Aan het eind van de zestiende eeuw was dat een boeiende vraag voor intellectuelen in Italië. Want als de Grieken in de oudheid gezongen toneelstukken konden produceren, waarom zij dan niet? Hier lag een uitdaging voor dichters en componisten, die naarstig op zoek gingen naar een geschikte muziekstijl.

Zo werd de stile recitativo ontwikkeld, een soort van sprekend zingen over lang aangehouden akkoorden. De eerste gezongen toneelstukken, opera's, ontstonden rond 1600 aan de hoven van Italiaanse edellieden. De verhalen waren gebaseerd op Griekse mythen. In 1637 werd het eerste publieke operatheater geopend.

Een voorbeeld van stile recitativo is te vinden in de aria *Disprezzata Regina*, waarin Ottavia, de keizerin van het Romeinse rijk, klaagt over de ontrouw van haar echtgenoot Nero. Toen Claudio Monteverdi (1567-1643) deze aria componeerde, was de stile recitativo al uit de tijd. De nieuwe stijl was veel melodieuzer en virtuozer. Ottavia wordt voorgesteld als een ouderwetse, gereserveerde dame. Nero en zijn geliefde uitten zich meer trendy in hun duet *Pur Ti Miro*.

Een belangrijke opvolger van Monteverdi was Francesco Cavalli.

De castraten 1670-1750

Als een jongen in de zeventiende en de achttiende eeuw over een mooie stem beschikte, kon hij de pech hebben om door zijn ouders naar een dokter gestuurd te worden voor een speciale medische ingreep. In het geheim weliswaar, want officieel was castratie voor het behoud van de jongensstem verboden. Na een strenge zangersopleiding kon hij – als hij goed was - veel geld verdienen als operazanger.

In de glorie tijd van de castraten (1670-1750) gingen mensen niet alleen naar het operatheater om te luisteren, maar ook om te gokken, te eten en wat te kletsen. Meestal schonken zij alleen aandacht aan de belangrijkste zangers, die (net als jazzvocalisten nu) vooral beoordeeld werden om hun improvisatievermogen en virtuositeit.

De dramatische plot was niet van belang. Als het zo uitkwam werden twee aktes omgedraaid, want het adellijke publiek kende het verhaal uit de klassieke literatuur toch wel. De muziek kent geen dramatische ontwikkeling: de ene aria met recitatief volgt de andere op, zonder dat er naar een overkoepelende climax toegewerkt wordt. Deze aria's kunnen wel heel erg mooi zijn, bijvoorbeeld die van Georg Friedrich Händel (1685-1759).

De Franse koning Lodewijk XIV hield niet van castraten, maar wel van ballet. De Fransen ontwikkelden daarom een eigen operavorm, zonder castraten en met veel dansmuziek. De belangrijkste componisten waren Jean-Baptiste Lully (1632-1687) en Philippe Rameau (1683-1764)

Hervormingen 1750-1800

In de achttiende eeuw werd 'verlicht denken' de nieuwe trend in de hogere klassen. De filosofen van de verlichting verkondigden moderne ideeën als 'Iedereen is in wezen gelijk' en 'Alles is door rationeel denken op te lossen'. Natuurlijke eenvoud werd het grote ideaal.

De opera onderging grote hervormingen. Christoph Willibald Gluck (1714-1787) vond dat een componist niet meer moest toegeven aan de grillen van ijdele castraten die alleen maar zijn virtuositeit wilde showen. De muziek stond niet in dienst van de zangers maar van het drama. Schone eenvoud moest de virtuositeit vervangen: in de aria *J'ai Perdu Mon Eurydice* komen geen coloratuuruitspattingen voor.

De nieuwe tijdsgeest openbaart zich ook in de verhalen van *Le Nozze Di Figaro* en *Don Giovanni* van Wolfgang Amadeus Mozart (1756-1791): mensen van hoge en lage komaf worden gelijkwaardig behandeld. Een belangrijke ontwikkeling in de muziek is dat het orkest niet alleen een begeleidende functie heeft. Het orkest geeft weer wat op het toneel gebeurt, het beeldt uit wat er gezegd wordt en geeft soms 'commentaar'. In de aria *Non Più Andrai* plaagt Figaro een jongen die spoedig in militaire dienst moet. Het orkest speelt marsmuziek om zijn woorden te bekrachtigen.

Belcanto 1815-1840

Na de onrusten van de Franse Revolutie (1789) wilde de adel zoveel mogelijk zijn oude leven oppakken. De castraten en vooral de virtuoze zangkunst keerden korte tijd in volle glorie terug. De populairste componist was Gioacchino Rossini (1792-1868), die tegenwoordig vooral bekend is van zijn hilarische komische opera's. Rossini's muziek is ritmisch vitaal (bijna 'swingend') en levenslustig. Typisch eigen aan de komische opera is de buffo-bas een zanger die gespecialiseerd moet zijn in het snel afratelen van allerlei woordjes, zoals te horen is in het bekende Largo Al Factotum uit *Il Barbiere Di Siviglia*.

Tijdens het leven van Rossini vonden in de zangkunst ontwikkelingen plaats die de componist moeilijk kon accepteren. De castraat werd vervangen door de tenor die een nieuw machogeluid ontdekt had: de voluit gezongen, vaak sterk vibrerende hoge C. Rossini vond dit geluid verschrikkelijk en vergeleek het met het gekrijs van een haan die gekeeld wordt.

In de loop van de negentiende eeuw zouden dergelijke macho-uitingen het echter steeds meer winnen van aristocratische fijngevoeligheid. Rossini keek vol nostalgie terug naar zijn jeugd en sprak uit: 'Helaas voor ons [de Italianen], wij hebben ons belcanto verloren!'. Gek genoeg associëren de meeste mensen belcanto tegenwoordig niet meer met het tijdperk van de castraten, maar met de periode die daarop volgde: de Stroming van eind 18e en begin 19e eeuw waarin gevoel en verbeelding centraal staan.">Romantiek van Gaetano Donizetti (1797-1848) en Vincenzo Bellini (1801-1835).

De Italiaanse romantische opera is melodramatisch en zit vol heftige gebeurtenissen en onverwachte wendingen. De aria's worden gekenmerkt door prachtige lyrische melodieën, eenvoudig begeleid door orkest. De zangeressen moeten moeilijke coloratuurpassages zingen, maar virtuositeit wordt verbonden met emotie. Een mooi voorbeeld is de Waanzinaria uit Donizetti's *Lucia Di Lammermoor*.

Romantiek in Frankrijk 1830-1880

Na de val van Napoleon werden alle hervormingsgezinde ideeën de kop ingedrukt. De kiemen van revolutie scholen echter in de Franse grand opéra's, die van circa 1830 tot 1850 populair waren. De grand opéra dankt zijn naam aan zijn grootse opzet: schitterende decors, massascènes, indrukwekkende orkesten en een lange duur. Het verhaal gaat vaak over een opstand waarbij rebellen grote moed tonen maar uiteindelijk het onderspit moeten delven.

Een typisch voorbeeld is Les Huguenots van Gioacomo Meyerbeer (1791-1864). Het verhaal is gebaseerd op een historische gebeurtenis: de strijd tussen katholieken en protestanten in zestiende-eeuws Frankrijk en het daaruit voortvloeiende bloedbad tijdens de beruchte Bartholomeus-nacht, wanneer duizenden protestanten vermoord worden. De grand opéra kan erg meeslepend zijn door de hartstochtelijk gezongen strijdliederen, zoals aan het slot van Les Huguenots, wanneer de in het nauw gedreven protestanten vasthoudend hun strijdlied Eine Feste Burg zingen.

In 1830 liepen in Brussel tijdens een opvoering van La Muette De Portici de gemoederen van het publiek zo hoog op, dat er rellen uitbraken... het begin van de Belgische opstand die België van Nederland zou scheiden.

Na 1850 neemt de populariteit van de grand opéra af. Het burgerlijke publiek geeft meer de voorkeur aan verhalen met een duidelijk moraal, waarin deugdzaamheid geïdealiseerd en geprezen wordt en onzedelijk gedrag wordt afgestraft. Goethe en Shakespeare zijn in componisten baseren hun opera's graag op verhalen van deze grote schrijvers. Bekende opera's zijn Faust en Roméo Et Juliette, beide van Charles Gounod (1818-1893).

Romantiek in Italië 1840-1880

In de negentiende eeuw werd een groot deel van het gebied dat we nu als Italië kennen overheerst door buitenlandse mogendheden. Steeds meer Italianen vonden dat het Italiaanse volk geregeerd moest worden door Italianen. De opera's van Giuseppe Verdi (1813-1901) zijn sterk verbonden met het Italiaanse nationalisme. De hoofdpersonen raken vaak verwickeld in een strijd tussen vriendschap, liefde én vaderland. In het beroemde Slavenkoor uit Nabucco zingen de in Babylon gevangen joden over hun heimwee naar Israël. Het koor groeide uit tot een soort volkslied.

Nabucco behoort tot Verdi's vroege opera's: de invloed van Rossini, Bellini en Donizetti is nog duidelijk te horen. Vanaf 1850 sloeg de componist een nieuwe weg in: het vertellen van het verhaal werd het belangrijkste. Verdi kon enorm geboeid zijn door de hoofdpersonen in zijn opera's en hij wilde hun karaktereigenschappen zo goed mogelijk in muziek weergeven. Zangers moesten zich meer verdiepen in het personage dat ze uitbeeldden. Ze moesten leren met hun stem te acteren.

Verdi was gefascineerd door het tegenstrijdige karakter van het operapersonage Rigoletto: aan de ene kant een wraakzuchtig en verbitterde man, aan de andere kant een liefhebbende en zorgzame vader die zijn dochter wil beschermen tegen een kwaadaardige buitenwereld. Maar zijn dochter wordt ontvoerd door machtige hovelingen. Als Rigoletto erachter komt, valt hij woedend tegen hen uit. Razernij slaat om in wanhoop en uiteindelijk smeekt hij de hovelingen hem zijn dochter terug te geven. In de aria Cortigiani, Vil Razza Dannata moet de zanger al deze emoties kunnen weergeven.

Romantiek in Duitsland 1820-1880

Bovenaardse krachten, mystiek en natuur... Carl Maria von Weber (1786-1826) gaf de opera een typisch Duitse romantische vorm: de natuur (het onderbewustzijn) krijgt een eigen stem, weergegeven door het orkest. De hoofdpersonen zijn representanten van het Goede en het Kwade. In de beroemde Wolfschlucht-scène uit *Der Freischütz* smeedt een duivelaanbidder vlak na middernacht zeven toverkogels in een donkere kloof. Het orkest draagt bij aan de griezelige sfeer door onder andere een uitbrekende storm en op hol geslagen paarden uit te beelden.

De componist Richard Wagner (1813-1883) maakte het orkest even belangrijk als de zang: het orkest vertelt wat de tekst verzwijgt. In *Tristan Und Isolde* bijvoorbeeld moet Tristan de vraag beantwoorden waarom hij overspel pleegde met Isolde, de vrouw van koning Mark. Tristan kan de reden niet vertellen, maar het orkest speelt ondertussen een leidmotief dat geassocieerd wordt met de liefdesdrank: Tristan en Isolde hebben door het noodlot beiden van dit tovermiddel gedronken en zijn sindsdien onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Wagner was een man van hoge idealen en grote ambities. Hij schreef zijn eigen libretto's, meestal gebaseerd op Germaanse mythen en sagen. Met *Tristan Und Isolde* gaf hij voor het eerst vorm aan wat hij Musikdrama noemde. Alle elementen van opera (muziek, poëzie, regie, decor enzovoort) moesten samensmelten om tot een 'totaalkunstwerk' te komen. Geen van de elementen mocht overheersen.

Wagner had het geluk te kunnen rekenen op de bescherming van Ludwig II, de excentrieke koning van Beieren. Met diens financiële steun werd het speciale Wagner-theater in Bayreuth opgericht. Daar ging het groots opgezette epos van *Der Ring Des Nibelungen* in première, vier opera's van ieder zo'n drie à vier uur, opgevoerd op verschillende dagen.

Realisme en sensualiteit 1880-1920

In de 19e eeuw was het publiek gewend dat operapersonages duidelijk te verdelen waren in Goed en Slecht. De helden waren altijd galant en de heldinnen bezaten de vroomheid van een engel of de waardigheid van een koningin.

De schrik was dan ook groot toen in 1875 een operaheldin haar entree maakte die de vrije liefde bezong, in lompen liep en - zoals een tijdgenoot verontwaardigd opmerkte - met haar heupen wiegde: de zigeunerin Carmen. Deze opera van de Franse componist Georges Bizet (1838-75) was vernieuwend, omdat de scheiding tussen goed en slecht vaag was en de personages van lage komaf realistisch werden afgebeeld. Carmen wordt ook wel een voorloper genoemd van het verisme.

'Vero' betekent 'waar' in het Italiaans en het verisme verwijst naar de liefde voor realisme in de Italiaanse opera van circa 1890 tot 1920. De veristen wilden het publiek niet meer een wereld voorschotelen waarin zelfs krankzinnige vrouwen die dagen in een kerker hadden doorgebracht, er uitzagen als beeldschone engelen. Het moest een wereld zijn die herkenbaar was. Mensen moesten zich met de operapersonages kunnen identificeren. Het drama werd er niet minder om. Veristische opera's lopen meestal slecht af: de dood zal de hartstochtelijke geliefden scheiden. Opvallend is dat de liefde veel sensueler gepresenteerd wordt dan voorheen.

De succesvolste componist uit deze periode is Giacomo Puccini (1858-1924). Opera's als *La Bohème* en *Tosca* zijn nog steeds enorm geliefd. Puccini is een theaterman in hart en nieren, die perfect aanvoelt hoe hij het publiek kan roeren. Zijn wapen is hartverscheurend drama gecombineerd met prachtige melodieën. De populairste Franse componist in deze tijd was Jules Massenet.

Nieuwe wegen 1900-1920

De Engelse koningin Victoria regeerde over een maatschappij waarin hypocrisie een hoge waarde had. Iedereen kneep een oogje dicht voor wat achter de schermen gebeurde, maar wat ervan in de openbaarheid kwam, werd uitgebreid misprezen - zo ondervond ook de succesvolle toneelschrijver Oscar Wilde. Hij ging een proces aan tegen een edelman die hem van homoseksualiteit beschuldigd had. Wilde verloor het proces en ging de gevangenis in voor zijn seksuele geaardheid.

Na Wildes dood in 1900 werd zijn afgewezen toneelstuk Salome eindelijk opgevoerd. De tijd was er rijp voor. Opgekropte gevoelens van seksualiteit en geweld drongen door dikke lagen van zwijzaamheid en hypocrisie heen en baanden zich via literatuur, kunst en muziek een weg naar de openbaarheid. Alsof een vulkaan die jarenlang gerommeld had, tot een uitbarsting kwam.

In 1905 liet het publiek zich graag choqueren door de operaversie van Salome gecomponeerd door Richard Strauss (1864-1949). Koning Herodes belooft zijn stiefdochter Salome, dat ze alles kan hebben wat ze maar wil, als ze voor hem danst. Salome gehoorzaamt en vraagt vervolgens het hoofd van Johannes de Doper op een zilveren schaal.

Uit Salome's Monoloog waarin de jonge prinses het afgeslagen hoofd uiteindelijk zal kussen, blijkt hoe onstabiel Salome eigenlijk is. Gevoelens van wreedheid, hoogmoed, woede, maar ook passie, tederheid en neerslachtigheid volgen elkaar in korte tijd op. In de muziek worden wrange samenklanken van een overdonderend orkest afgewisseld met gloedvolle melodieën die echter (zeker naar het einde toe) een vreemde bijklank krijgen om aan te duiden dat Salome's 'liefde' voor de dode Johannes waanzinnig is.

De latere opera's van Richard Strauss liggen een stuk gemakkelijker in het gehoor. In de Der Rosenkavalier zijn gloedvolle melodieën te horen zonder enige bijklank: in de Overhandiging Van De Zilveren Roos beschrijft de muziek het onschuldige geluk van twee jonge mensen die op slag verliefd op elkaar zijn geworden. Critici noemde Strauss' terugkeer naar welluidendheid laf. Het publiek was hem dankbaar. De vulkaan was tot rust gekomen